

Дюрба Д. В.,
аспірант

Харківського національного університету імені В. Н. Каразіна

ОБРАЗ ТРІКСТЕРА В РОМАНІ ДЖ. КЕРУАКА «НА ДОРОЗІ»

Анотація. У статті аналізується архетип трікстера в романі Дж. Керуака «На дорозі», що реалізується через сукупність мотивів і рис, притаманних образу Діна Моріарті.

Ключові слова: трікстер, архетип трікстера, образ трікстера, Дін Моріарті.

Постановка проблеми. Образ трікстера первісно є предметом вивчення антропології та психоаналізу. Так, американський антрополог П. Радін у дослідженні «Трікстер. Дослідження міфів північноамериканських індіанців» (1956) описує, яким чином оповіді про міфологічних хитрунів перероджуються в казки про тварин. З'єднання образу культурного героя з образом блазня автор співвідносить з часом появи людини як соціальної істоти і висвітлює через проаналізований цикл міфів північноамериканських індіанців еволюцію людини від природної стихійності до героїчної свідомості [4].

К. Г. Юнг у статті «Щодо психології фігури трікстера» (1956) – післямові до згаданого вище дослідження П. Радіна – виділив ряд характеристик, притаманних архетипу трікстера, а також співставив образ трікстера з архетипом тіні. Вчений описує образ трікстера як «я», відкинуте в далеке минуле колективної свідомості, як відображення свідомості людини, яка щойно почала відходити від тваринного світу [7]. Пізніше ряд дослідників-міфологів та антропологів також присвятили свої роботи феномену трікстера. Серед них виділяємо постаті Б. Бебкок-Ейбрахемс, В. Дж. Доті, Ж. Дюмезіля, К. Леві-Строса, В. Хайнса та інших.

В літературознавстві феномен трікстерства прямо і опосередковано вивчали: Є. Мелетинський [6], який вважав трікстера демонічно-комічним дублером культурного героя, що походить з прадавнього образу світового культурного героя; Ю. Лотман [5], що відводив важливу роль образу божевільного в тернарній структурі «розумний – дурень – божевільний», де божевільний завжди перемагає і розумного, і дурня внаслідок непередбачуваності своїх дій; М. Бахтін [1], який освітлював феномен карнавалу через образ блазня, а також описав особливу роль шахрая, блазня і дурня в народній свідомості та становленні роману. Російський вчений Д. Гаврилов [2] проаналізував ряд літературних і фольклорних текстів індоєвропейських та азійських народів і окреслив сім ознак архетипу трікстера. Так, за Д. Гавриловим, трікстер: 1) провокатор та ініціатор; 2) з'являється для порушення ustalених традицій, вносить хаос; 3) посередник між двома світами; 4) часто є супутником культурного героя; 5) аморальний; 6) не має звичного уявлення про життя і смерть, грає; 7) одночасно є і старим мудрецем, і юнаком.

Метою цієї статті є аналіз образу трікстера в романі Дж. Керуака «На дорозі».

Виклад основного матеріалу. Архетип трікстера в романістичі Дж. Керуака, на нашу думку, реалізується через образ друга головного героя-оповідача, що присутній майже в усіх романах автора. Так, головним героєм, другим оповідачем, завжди присутнім у всіх ключових сюжетних подіях роману «На дорозі», є Дін Моріарті. Він з'являється, порушуючи традиції, і вносить елемент хаоса в існуючий порядок. Дін – завжди збуджений, кричить і жестикулює. «І я побачив якусь божественну блискавку, вона мерехтіла від його збудження і його видінь, які він описував таким сказаним потоком, що пасажери автобуса обертались, аби побачити цього «збудженого психа» [3, с. 9]. «Дін торохтів і торохтів; він був збуджений та сповнений радості» [3, с. 136]. «Чувак, – збуджено кричав Дін, – це ще божевільніше ніж тоді, коли я працював на Сайну. <...> Ах! Гмм!» [3, с. 172].

Дін – провокатор, завдяки якому Сел вирушає в дорогу, змінюючи свій соціальний статус: «З приходом Діна Моріарті почалась частина мого життя, яку можна було б назвати життям на дорозі» [3, с. 5]. «Я мав спокійне Різдво, як мені стало ясно, коли ми повернулися в будинок і побачили новорічну ялинку, подарунки, відчули запах печеної індички та вслухались у розмови рідні, проте тепер у мене знову вселився біс, і біса звали Дін Моріарті; я знову рвався на дорогу» [3, с. 113]. Дінові притаманні і риси ініціатора, якого Д. Гаврилов описує як такого, що здійснює зміни творіння, які виглядають як псування. «Його [Діна – Д. Д.] фахом було викрадання машин, полювання на школярів, щоб відвезти їх у гори для забав, повертатися в місто і відсипатися у ванні якого-небудь готелю» [3, с. 40]. «Дін знов ошаленів, пітніючи та божеволіючи, і все стало невимовно сказаним, коли Дін вискочив на вулицю, вкрав машину просто з парковки, помчав у центр Денвера й повернувся з новою, кращою, машиною» [3, с. 216]. Дін неодноразово наголошує на тому, що «...кожен відділок у місті знає мої відбитки з того року, коли я вкрав п'ятсот машин. Ти бачиш, що я з ними роблю, я просто хочу поїздити, чувак!» [3, с. 219]. Тут в образі Діна також реалізується така ознака архетипу трікстера, як «перевертень/гравець». Д. Гаврилов наголошує, що гравець не має звичного уявлення про життя і смерть, бо може будь-якої миті розпочати або закінчити гру, причому трікстер не завжди є переможцем – він часто стає жертвою власної хитрості, що межує з дурістю, і пошивається в дурні. Отож, Дін викрадає машини для вгамування миттєвої примхи (його цікавить сам процес, гра), а внаслідок цього потрапляє до в'язниці на кілька років.

Разом з цим Дін виконує і таку функцію архетипу трікстера, як функція супутника – виступає людиною, що перевіряє можливість головного героя твору на здобуття сили. Дін супроводжує Села дорогами Америки, провокує його на численні зміни в житті, перебуває поряд під час

ініціації героя в Мексиці і, виконавши свою місію провідника, зникає одразу після того, як Сел опиняється у ключовому моменті ініціації – ритуальній смерті.

Дін поводить себе аморально з точки зору етичної системи суспільства, в якому він перебуває. Так, з дитинства опинившись на вулиці, герой проводить майже всі підліткові роки у в'язниці, про що зовсім не шкодує, при чому в тюрму він потрапив «...лише через те, що хотів жити і спілкуватися з людьми, які б в іншому разі його ігнорували» [3, с. 8]. Вийшовши із в'язниці, Дін продовжує викрадати машини і робити все, що заманеться, причому «...він крав машини лише щоб проїхатися задля втіхи» [3, с. 12]. Окрім цього, Дін весь час курсує між своїми дружинами, екс-дружинами і коханками, що постійно сваряться з ним та поміж собою, тричі одружений, він ніяк не може визначитися, кого саме кохає. «Дін мав чотирьох маленьких дітей, ні centa в кишені та, як завжди, купу проблем, екстазу і швидкості» [3, с. 242].

Постійними епітетами Діна Моріарті є слова зі значенням «божевільний», «безумний», при чому божевілья Діна фіксується не Селом, а сторонніми людьми: «Шірінг цілковито усвідомлював присутність божевільного в себе за спиною і чув кожен крик і вигук Діна, він відчував, але не бачив» [3, с. 126]; «Ми не можемо більше дозволяти йому [Діну – Д. Д.] вести машину, він геть божевільний, його, напевно, випустили з якоїсь лікарні» [3, с. 206]; «Люди з Півдня не витримують божевілья, особливо божевілья Діна. Він абсолютно не звертав на них уваги. Безумство Діна розцвіло дивною квіткою» [3, с. 111].

Безумство Діна настільки не вкладається в суспільний світогляд, що його часто порівнюють з потойбічними силами: «Він сам чорт з машиною» [3, с. 222]; «Немов Янгол Жаху, Дін обганяв ряди машин» [3, с. 229]; «...проте тепер у мене знову вселився біс, і біса звали Дін Моріарті» [3, с. 113]; «Раптом я уявив, як Дін, палаючий, мерехтливий, жахаючий Янгол, рухається до мене дорогою, він наближається, немов хмара, з неймовірною швидкістю. Мандрівник, укритий вуаллю, слідує за мною та наступає мені на п'яти» [3, с. 252]; «...серафим-Дін невгамовно й демонічно напився» [3, с. 257]. Він одночасно є уособленням і добра, і зла: «Дін, із шаленою енергією сучасного американського святого, а також Карло були підземними потворами того сезону в Денвері» [3, с. 40]. До того ж, більшість часу в Денвері друзі проводять у підвалах, зокрема, у підвалі знаходиться квартира Карло Маркса, в якій друзі влаштовували нічні гулянки.

Ще однією з характерних рис образу трікстера є те, що він виступає одночасно і як мудрий старець, і як молодик. Так само і Діна повсякчас називають то дитиною, чистим янголом, то мудрецем: «Тепер люди почали дивитись на Діна з материнською та батьківською турботою. Нарешті він був Янголом» [3, с. 257]; «Також у повітрі було дивне відчуття материнського задоволення, адже дівчата дивились на Діна, як на кохану і неслухняну дитину» [3, с. 191]; «А я сидів і втішався приходом ночі в пустелі та чекав, коли бідне дитя, Янгол Дін, знову прокинеться» [3, с. 206]. Як справжній мудрець, Дін народився в дорозі «без імені та в бруді» [3, с. 207]. «Хоча Дін був білим, у ньому було щось від мудрого змученого, старого негра» [3, с. 29]. Інколи Дін, молодший від Села на п'ять років, звертається до нього словами «синку» та «хлопчику».

Важливою рисою образу Діна, що перегукується з образом трікстера, є його гіпертрофована сексуальність та пристрасть до їжі. М. Бахтін пише, що «всі форми романів, пов'язані з трансформацією образів шахрая, бланья і дурня, мають величезне значення», бо завдяки ним «особливими і специфічними шляхами відновлюється розірваний зв'язок літератури з народним майданом», у них «знаходилися форми для публікації всіх неофіційних і заборонених сфер людського життя – особливо статевої і вітальної сфери (статеві акти, їжа, вино)» [1, с. 417]. Їжу і секс голодний герой вважає єдиними справжніми святинями: «Секс для нього був чи не єдиною священною та важливою річчю в житті» [3, с. 6]. «Дін просто летів крізь суспільство, жадаючи хліба та кохання; і того, й того прагнув невсипно: «Хлопче, ну скільки ж мені ловити якусь малу з отою маленькою штучкою між ногами» і «Коли вже ми наїмося, синку, чуєш мене? Я голодний, я вмираю від голоду, давайте їсти негайно!» [3, с. 12]. «Дін сором'язливо підійшов. Через годину, в оп'янінні та веселості вечірки він стояв на колінах, його підборіддя торкалось її живота і, пітніючи, він обіцяв їй усе. За декілька днів він на відстані вже розбирався з Каміл, вимагаючи документи для розлучення, щоб знов міг одружитись. До того ж за декілька місяців Каміл народила другу дитину Діна – результат спілкувань протягом декількох ночей того ж року. Ще через кілька місяців дитину народила Інез» [3, с. 242].

Дінові притаманна груба маскулітність, він часто описується як дикий, спітнілий, брудний. Дін мав «жилаву пітну шию», його «брудний робочий одяг виглядав на ньому надзвичайно вишукано, наче й неможливо було пошити кращого костюма в кравця, лише заслужити його у Вродженого Кравця Вродженого Задоволення, що і зробив Дін у своєму божевільні» [3, с. 11]. Дін – «герой засніженого Заходу з велетенськими бакенбардами» [3, с. 6]. «Він маніакально реготав і йому було наплювати; він почухав свою ширінку» [3, с. 153]. «Дін вийшов – брудний, обшарпаний, у майці, чухаючи живіт і лаючись» [3, с. 163]. Фалічним символом, що означає чоловічу силу Діна, є палець: «Засунув свій палець їй в рот і обливав його; він взяв її руку і тер нею по своєму тілу» [3, с. 138]; «Засунув палець у сукню Меріл, пробіг рукою по її коліну, його рот запінився» [3, с. 153]. Дін ламає палець, коли в гнівному пориві під час однієї із сварок намагається ударити свою дівчину: «Мій великий палець відскочив від її лоба і вона навіть синяка не мала, і навіть посміялась, але мій великий палець зламався біля зап'ястя, і після операції, яка була невдалою, та місяця в гіпсі довелося ампутувати маленький шматочок кінчика пальця» [3, с. 181]. Ампутація шматка пальця є алюзією на ритуал ініціації, яка відбувається з Діном випадково. Герой надзвичайно пишається своєю травмою – показує всім палець, виставляє його вгору: «Він був у майці, порваних обвислих штанах, подраних черевиках; він був неголений, його волосся – божевільне і брудне, його очі налиті кров'ю, і величезний обмотаний палець стирчав у повітрі на рівні серця» [3, с. 184]; «Дін мчався вулицею зі своїм пальцем у повітрі, з криками: – Жени, чувак, жени!» [3, с. 193]; «Божевільно-волохатий чоловік з роздутим пальцем, піднятим, немов велична небесна гуска, крутячись та крутячись у темряві, тоді як інша рука була в штанах» [3, с. 198]. Дін хизується своїм новим статусом, і Сел підсумовує: «Цей

палець став символом фінальної еволюції Діна. Йому на все було наплювати (як і раніше), проте тепер його також усе на світі турбувало; іншими словами, йому все було однаково, він належав до світу, і нічого з цим не вдієш» [3, с. 184].

До того ж, образ Діна Моріарті в романі доповнює образ заходу, руху через небезпеку для здобуття нових земель: «Західний князь сонця – це Дін» [3, с. 12]. Дін провів більшу частину свого життя на заході Америки, він – «герой засніженого Заходу з велетенськими бакенбардами» [3, с. 6]. Захід у Села асоціюється з силою, мужністю, ось як він описує випадково знайомого, уособлення заходу: «Тут я почув чудовий сміх, найкращий сміх на світі; його хрипкий крик було добре чути через степи, через усе сіре життя того дня. Навколо нього всі сміялись. Йому весь світ був до лампочки, і водночас він до всіх мав колосальну повагу. Я сказав собі – ти тільки послухай, як цей чоловік сміється. Дух Заходу сидів поруч зі мною. Якби ж дізнатись про все його нефальшиве життя та що в біса він робив усі ці роки, крім сміху і крику» [3, с. 22]. Отож, образ заходу для Села – уособлення рис людей-піонерів, символ мужності.

Маскулінність Діна доповнюють також епізоди, де герой пишається своєю колодою непристойних гральних карт. У романі лише раз згадується, як Дін грав у карти, натомість герой постійно акцентує увагу саме на тому, що його колода є непристойною. До того ж, герой шаленіє від автомобілів. Ось як Сел описує його роботу паркувальником: «Він міг здавати назад у вузькому проїзді зі швидкістю 40 миль на годину і гальмувати просто біля стіни, вискочити, пробігти біля бамперів, стрибнути в іншу машину, розвернути її у крихітному куточку на швидкості п'ятдесят миль на годину, бум, загальмувати так, що машина аж підскакує поки він із неї вилітає; потім рвонуть до каси, рухаючись немов зірка бігової доріжки, видати талон, залетіти в нову машину доки водій ще її не залишив, натиснути на газ із прочиненими дверима, помчати на наступне вільне місце, прицілитись, припаркуватись, загальмувати, вибігти» [3, с. 10–11]. Дін завжди все робить швидко: ходить, бігає, говорить, приймає рішення. Під час дорожнього руху він не може залишатися позаду якоїсь автівки, всіх обганяє, підрізає і провокує на змагання в швидкості. «Немов Янгол Жаху, Дін обганяв ряди машин. Він ніби підштовхував їх, аби втиснутись. Він дражнив їхні бампери, крутився, пхався й вихилявся, щоб побачити поворот, потім йому піддавалась наша величезна машина, і він шов на обгін, і завжди на волосинку від біди ми поверталися у свій ряд» [3, с. 229]. Отже, образ швидкості є невід'ємною рисою образу Діна Моріарті.

Важливим елементом у романі є сміх Діна, це завжди гучний маніакальний, божевільний регіт. М. Бахтін зазначає щодо функції сміху в образах шахрая, блазня та дурня: «Сміх їхній завжди носить публічний, народно-балаганний характер» [1, с. 412]. Науковець вважає, що основна функція сміху – створення особливого модусу, що через пародійний сміх виносить назовні внутрішні психологічні процеси людини. Так, Дін постійно демонстративно публічно сміється: «Його сміх був маніакальний; він починався низько й закінчувався на високих нотах, так само, як сміх радіоманіяка, лише швидше, немов бринчання» [3, с. 113]; «Його божевільний сміх лунав по всьому судну:

«Хе-хе-хе-хе-хе!» [3, с. 139]; «Я чув, як маніакальний сміх Діна лунав на весь дім разом із плачем дитини» [3, с. 183]; «Дін скакав і маніакально реготав» [3, с. 195]. Сміх Діна протиставляється серйозності інших героїв роману, яких дратує його блазенство і світогляд; в одному з епізодів роману вони навіть вчиняють бутафоричний суд над героєм, звинувачуючи його в безвідповідальності і жадливому ставленні до сімейних обов'язків батька. «Ми пішли до Галатеї, і там усі похмуро розсілись на м'яких меблях, поки я стояв у кутку, тримаючи нейтралітет у проблемах Фріско, а Дін стояв посеред кімнати із своїм роздутим пальцем у повітрі на рівні грудей і реготав. Все це було лише пліткарським кодлом, а в його центрі стояв злодій Дін, відповідальний за всі гріхи. І в цьому була вся суть, і вони сиділи, дивлячись на Діна з ненавистю, а він стояв на килимі посеред них усіх і сміявся – він просто сміявся і трішки пританцьовував» [3, с. 189]. Нарешті, приїзд божевільного, регочучого Діна Сел порівнює з образом Гаргантюа: «Це було, як неминуче прибуття Гаргантюа; треба було приготуватись – розширити канали Денвера і вкоротити деякі закони, щоб умістити його стражденне єство та вибухові екстази» [3, с. 253]. Отож, мотив сміху Діна Моріарті доповнює образ трікстера.

Окрім цього, образ Діна часто співставляється з образом святого. К. Г. Юнг пише, що характерною рисою архетипу трікстера є «близькість до спасителя», що «і поранений, і той, хто ранив, зцілюють, а той, хто страждає, усуває страждання» [7, с. 331]. Дін – «святий пройдисвіт зі світлим розумом» [3, с. 9]. «Дін завдяки надзвичайно великій кількості гріхів став Дурнем, Блаженним і Святим. Ось ким був Дін – Святим Дурнем» [3, с. 190]. «Та ну, – сказав Дін, його обличчя було й досі, як у святого, від зливи надзвичайного задоволення та блаженства» [3, с. 279]. Священним є і рідне місто Діна – Денвер, з його «святими провулками та божевільними будинками» [3, с. 251]. Дін мав талант проповідника, у минулому мав навіть своїх «учнів», «збирав усіх у темряві з дівчатами і просто говорив, і говорив, і говорив голосом, який колись був гіпноічним і дивним, і міг притягувати дівчат лише своєю силою та змістом сказаного» [3, с. 190]. Друзі також сприймаються його як лідера, пастора: «Він вискочив з машини й люто побіг на залізничну станцію; ми, як вівці, прямували за ним» [3, с. 112]. М. Бахтін наголошує, що блазень і дурень внаслідок своєї природи і свого сміху мають особливі права та привілеї. Сел називає Діна Моріарті «святий злочинець», «святий пройдисвіт зі світлим розумом» – герой трансформує образ святого до вигляду святого злочинця, для якого не існує обмежень.

М. Бахтін також підкреслює особливість існування блазня, шахрая і дурня – вони мають право бути чужими у світі, вони не солідаризуються з жодною з існуючих постанов світу, жодна з них їх не влаштовує, бо вони бачать і знають виворіт та брехню кожної з цих постанов і тому використовують будь-яку з них як маску [1, с. 412].

Звичай Дін виступає під маскою блазня, трікстера, у романі є лише кілька епізодів, де видно, що Дін є чужим для суспільства, іншим: «Уся їхня компанія сонячним, весняним, зрошеним черешневим цвітом ранком у Скелястих горах ганяла обручі щасливими провулками, сповненими обіцянок. А Дін, обшарпаний і брудний, тинявся один у своїй безперервній лихоманці» [3, с. 60]. «У Нью-Йорку

ми хаотично бігали по тусовках друзів на п'яних вечірках. Це не зовсім влаштувало Діна. Він був більше схожий на себе, коли тремтів під холодним, туманним дощем на порожній Медісон-авеню» [3, с. 244]. «Дін раптово стих і сів між мною та Стеном на кухні і дивився вперед закам'янілим поглядом собаки, не звертаючи ні на кого уваги. Він просто зник на пару хвилин, щоб набратися енергії. Якщо до нього доторкнутись, він захитається, немов камінь, що ледве тримається на скелі. Він міг звалитися вниз або просто хитатися, як брила. Потім каменюка вибухнула, немов квітка, і його обличчя зайнялося чудовою усмішкою, він роздивлявся навколо, немов щойно прокинувся» [3, с. 256].

Висновки. Отож, у романі «На дорозі» образ трікстера реалізується через сукупність мотивів і рис, притаманних образу Діна Моріарті. Дін вносить хаос в усе, що робить – від власної діяльності (викрадення машин, швидка їзда, негамовні розмови) й до його впливу на оточуючих (спонукання до подорожей автостопом Села, курсування між коханками). Він порушує традиції з дитинства, відколи опинився на вулиці і внаслідок чого провів у тюрмі чверть життя за злочини, які скоював для власного задоволення. Дін, батько чотирьох дітей від різних дружин, з жодною з яких не живе, поводить аморально, висміюючи конформізм суспільства, що його оточує. Риси трікстера в романі доповнюються образами божевілья, що виражається здебільшого через швидкість і рух, маскулітності, що реалізуються за допомогою образів автомобіля, дикого заходу, гральних карт тощо. Образ трікстера реалізується через мотив сміху, гучного реготу Діна, завдяки якому він часто опиняється в центрі уваги, а також через образ божевільного святого, який умовно підносить його над мораллю інших людей і дає можливість героєві робити будь-що, здебільшого уникаючи покарання за злочини.

Література:

1. Бахтин М. М. Собрание сочинений т. 3: Теория романа (1930–1961 гг.). – М. : Языки славянских культур, 2012. – 880 с.
2. Гаврилов Д. А. Белбог против Чернобога. Один против Одина / Д. А. Гаврилов // Мифы и магия индоевропейцев : Альманах. – Вып. 10. – М., 2002. – С. 23–35.
3. Керуак Дж. На дорозі / Дж. Керуак ; [пер. з англ. Б. Павличко]. – К. : Вид-во Соломії Павличко «Основи», 2010. – 304 с.
4. Кулешов Р. Н. Феномен трікстера: исследовательские подходы и теоретические контексты анализа мифологеми трікстериады / Р. Н. Кулешов // Вісник Харківського національного університету ім. В.Н. Каразіна. – 2007. – С. 189–196.
5. Лотман Ю. М. Семиосфера : культура и взрыв внутри мыслящих миров, статьи, исследования, заметки / Ю. М. Лотман. – СПб. : Искусство-СПБ, 2001. – 704 с.
6. Мелетинский Е. М. Культурный герой / Е. М. Мелетинский // Мифы народов мира. – М. : Советская энциклопедия, 1982. – Т. 2. – С. 25–28.
7. Юнг К. Г. Архетипи і колективне несвідоме / К. Г. Юнг ; [Пер. з нім. К. Котюк]. – Львів : Видавництво «Астролябія», 2013. – С. 329–352.

Дюрба Д. В. Образ трікстера в романе Дж. Керуака «На дороге»

Аннотация. В статье анализируется архетип трікстера в романе Дж. Керуака «На дороге», реализующийся через совокупность мотивов и черт, свойственных образу Дина Мориапти.

Ключевые слова: трікстер, архетип трікстера, образ трікстера, Дин Мориапти.

Dyurba D. The Image of Trickster in J. Kerouac's novel "On the Road"

Summary. In this Article the analysis of trickster archetype in J. Kerouac's novel "On the Road", where it is realized through the complex of motives and features peculiar to the image of Dean Moriarty, has been given.

Key words: the trickster, The image of the trickster, the trickster archetype, Dean Moriarty.